

Ювіляр написав спогади „Дорога крізь життя“ і „Минуле — уже не наша власність“. Постійними захопленнями Романа Семеновича завжди були й залишаються поезія, музика, театр.

Життєве кредо Романа Яремійчука — „Коли

працюєш, ніколи не відкладай роботи на завтра“, „Не кривдь людей“, „Коли можеш — допомагай людям, особливо у скрутну для них годину“.

Бажаємо ювіляру міцного здоров'я, щасливого довголіття та плідної праці на благо України.

Василь МОЙСИШИН

ОГЛЯДИ НОВИХ КНИЖОК, РЕЦЕНЗІЇ

Микола Крикун. Подільське воєводство у XV—XVIII століттях: Статті і матеріали.— Львів, 2011.— 733 с., іл., карти. (Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 30)

Ранньомодерна історія Поділля належить до найскладніших для дослідження тем. Причини цього у значній розпорошеності та незадовільній збереженості архівних матеріалів, що прирікає історика на довгі роки важкої та наполегливої праці. Саме таке кількадесятилітнє дослідження Поділля вилилося у збірник праць відомого історика, професора Львівського університету Миколи Крикуна. Збірка охоплює статті й матеріали, присвячені питанням адміністративно-територіального устрою та історії населення регіону. Хронологічно праці охоплюють період від створення Подільського воєводства (XV ст.) до його ліквідації в 1793 р. На жаль, через значний обсяг відібраних праць до збірника не увійшла ще низка досліджень М. Крикуна, які присвячені подільській проблематиці. Книжка розпочинається розвідкою про поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях. У ній дослідник, зокрема, детально описує перетворення Західного Поділля на Подільське воєводство (1434), впровадження польських земських урядів та перехід на польське право. Також автор значну увагу приділяє створенню Руського (1434), Белзького (з 1462 р. воєводство у складі Польського королівства), Київського (1471), Волинського (1566), Брацлавського (1566) і Чернігівського (1635) воєводств.

Логічним продовженням цього дослідження є друга стаття збірника, яка стосується кордонів Подільського воєводства в XV—XVIII ст. У ній М. Крикун розглядає питання про появу терміна „Поділля“, визначає просторове розташування воєводства, а також скрупульозно реконструює його кордони, історію та хід розмежувань з іншими територіями, починаючи від XV ст. Особливу увагу історик приділяє розмежуванню 1680 р. між Портою і Річчю Посполитою, після чого Подільське воєводство увійшло до складу першої із дещо зміненим на її користь кордоном.

У наступній праці М. Крикун детально вивчає джерела устрою Подільського воєводства. У дослідженні автор інформує про існування на цій території за татарського панування „Подолскої тми“, описує старостинське управління за правління князів Коріятовичів, а також найраніші

згадки про кам'янецького, смотрицького, червоногородського, язловецького та бакотського воєвод. Ці адміністратори були підвідомчі князю-правителю й управляли замками-городами, виконуючи обмежені судові функції. Паралельно, наприкінці XIV ст. у джерелах вперше згадується термін „повіт“ (districtus), а з початку наступного століття як синонім іноді вживається ще й руський термін „волость“.

Дві наступні складові збірника — дослідження повітового устрою Подільського воєводства: відповідно, у XV—XVI і XVI—XVIII ст. Перший період, згідно з висновками автора, характеризується наявністю в Подільському воєводстві повітів, які очолювали старости-державці (Кам'янецький, Червоногородський, Скальський, Смотрицький, Бакотський, Летичівський, Хмільницький, Рівський, Меджибізький). Центральним повітом був Кам'янецький, який перебував під контролем генерального подільського старости. Чималу увагу дослідник приділив питанню юрисдикційних можливостей подільських старост та вертикалі влади в Подільському воєводстві у той час. Наступний етап позначився для воєводства значними адміністративними змінами. Ще перед 1581 р. згадані повіти відійшли у минуле, залишилися лише Кам'янецькі городський і земський повіти, які ототожнювалися з усім Подільським воєводством. У цій розвідці М. Крикун також описав створення нового, Летичівського городського повіту і дослідив його розмежування з Кам'янецьким повітом, ввівши в науковий обіг чимало раніше невідомих джерел. Ця стаття збірника також інформує про перехід Подільського воєводства до складу Російської імперії.

Інше дослідження М. Крикуна присвячене кількості та структурі населених пунктів Подільського воєводства в першій половині XVII ст. Воно, поза всяким сумнівом, могло бути окремою книгою, оскільки містить не лише каталог подільських поселень, який дослідник укладав не один десяток років, але й цінний аналіз топоніміки регіону. Крім того, автор у таблицях репрезентував кількісну інформативність основних джерел щодо обліку поселень.

Наступний цикл праць у збірнику став ре-

зультатом студій над демографічними процесами на Поділлі. Цю тему відкриває дослідження кам'янецьких земських книг як джерел до вивчення міграцій населення у першій половині XVII ст. Праця є важливою не лише з огляду на переміщення населення всередині Подільського воєводства та його притік ззовні, а й містить ґрунтовне дослідження діяльності Кам'янецького земського суду, роботи його канцелярії та способу фіксації руху населення у певних видах актів. Окрему увагу — у статті-рецензії на видання Даріуша Колодзейчика — автор приділив розгляду турецьких дефтерів (переписів населення). Ці джерела містять назви міст і сіл, відомості про християнське населення, яке підлягало оподаткуванню, а також інформацію про політичні відносини.

У збірці дві позиції присвячено демографічній ситуації на Поділлі в останній чверті XVII ст. У першому з них ідеться про матеріяли, що стосуються переселення мешканців воєводства за його межі у перші роки турецького панування (після укладення Бучацького та Журавенського договорів). М. Крикун пише про те, що відтік населення, попри заборони, відбувся здебільшого у Волинське та Руське воєводства. Автор детально аналізує чіткі дані про кількісний склад утікачів і місце їхнього переселення, які збереглися в незначній кількості. Дослідження про стан заселеності Подільського воєводства після повернення його до складу Речі Посполитої логічно доповнює попереднє. Автор спростовує тезу про повне запустіння Поділля, що побутує в історіографії, і наводить джерельні дані про стан заселеності, хоч і незначної, 15 сіл на півдні Летичівського повіту та про ситуацію в деяких магнатських маєностях.

Перша половина XVIII ст. позначилася в історії Подільського воєводства як період масового переселення і бурхливих колонізаційних процесів. У розвідці, присвяченій переселенню на Поділля населення, яке емігрувало в попередній період, М. Крикун чітко окреслив позицію річпосполитської влади щодо повернення підданих-втікачів у воєводство: ця позиція полягала у зменшенні податків та вслякому сприянні колонізації. Дослідження також показало, що з Руського воєводства на Поділля або через нього в Молдавію втікали й корінні піддані. Тут автор наводить точну кількість та населені пункти, з яких і до яких переселялися селяни й міщани. На прикладі інвентарю Меджибізької волости 1717 р. дослідникові вдалося встановити, що її заселили вихідці з Руського, Волинського, Белзького, Київського та Брацлавського воєводств. Пишучи про колонізаційні процеси в той період (тривали до 1720-х рр.), М. Крикун спирався на інвентарі Меджибізької волости, матеріяли Новокосянтинівського, Могилівського ключів, Барського, Хмільницького староств та інших маєткових комплексів. Чималу увагу він присвятив ролі слобід, поселенці в яких на нетривалий час були звільнені від повинностей. Таким способом власники намагалися стимулювати відбудову маєностей. Ця частина збірника містить відомості про майнове становище слободян, їхній етнічний склад, інтенсивність повернення населення у

воєводство, обмін дідовими подольцями між магнатами, стабілізацію демографічної ситуації.

Окремий цикл у збірнику, тематично близький до демографічних досліджень, творять урбаністичні студії. У цілісній праці про історію м. Могилева (на Дністрі) розглянуто питання заснування, видів власності, населення та топографії міста в XVII ст. Авторів також вдалося частково з'ясувати, звідки ж переселялося населення у місто, якою була його чисельність і як воно змінювалося протягом століття. Предметом спеціального вивчення М. Крикуна стали й такі подільські містечка, як Стара і Нова Сеняви. Заснування цих невеликих міських поселень автор описує побіжно, основну увагу він присвятив обираю і скиданню тут перших війтів на початку XVIII ст. Дослідити ці питання вдалося завдяки знахідці унікальних документів, які дали можливість висвітлити цю сторінку публічно-приватної повсякденності Поділля сповна — з цитуванням прямої мови учасників і детальним описом перебігу подій. До збірки також увійшли опрацювання й публікація люстрації Кам'янця-Подільського 1734 р. Це дослідження стосується питань соціальної структури власників нерухомості, форми власності будинками у місті, структури помешкань, місця найбільшого скупчення будівель. Чимало уваги приділено визначенням таких понять, як „кам'яниця“, „кам'яничка“, „дім“, „дворик“.

Узагальнювальною частиною збірника є розвідка, присвячена Шимону Єжи Цереновичу, який став своєрідним хроністом Поділля першої половини XVIII ст. Дослідження містить автобіографічні відомості „хроніста“ та про те, як він написав тритомний твір „Plac prawnych prac...“ Його Ш. Є. Церенович створив на основі документів XVI—XVIII ст., які відшукав у маєтку свого патрона, коронного великого гетьмана

Адама Миколая Сенявського, а також унаслідок кверенд у гродських та земських книгах. „Хроніст“ у своїй праці вмістив опис кордонів Подільського воєводства, його розмежування з Волинським та Руським воєводствами, згадав безліч маєностей та їх мап, описав процеси заселення регіону після турецької окупації.

Завершує збірку праць дослідження про історію написання М. Грушевським магістерської дисертації „Барське староство“.

Збірник „Подільське воєводство у XV—XVIII століттях“ є вдалим підсумком наукових пошуків М. Крикуна з історії Поділля. Він репрезентує читачеві більш-менш цілісний образ цього воєводства від його утворення і до знищення. Книжка побудована за чіткою математичною логікою, більша частина статей і матеріалів, що увійшли до неї, супроводжується складними та високоякісними таблицями, а самі праці ґрунтуються на оригінальному, виявленому дослідником в архівах різних країн джерельному матеріялі. Збірник має не лише наукову, а й навчальну цінність, оскільки всі дослідження в ньому містять докладний джерелознавчий аналіз використаних джерел, що може бути прикладом для молодих дослідників.

Оксана ВИННИЧЕНКО

